

Contribuții etimologice

de

VASILE ARVINTE

Paner; Paneraș

Cuvântul *paner* are în dicționare următoarele sensuri: 1. ‘coș împletit de nuiele, de papură, de rafie, care servește la transportarea unor obiecte, a unor alimente, fructe etc.’; 2. ‘trăsură ușoară cu coșul făcut din nuiele și cu un singur cal, între două hulube’. Pentru primul sens, etimologia este multiplă: cf. it. *paniera* ‘coș cu două minere’; *panière* ‘coș’; veneț. *paner*; prin intermediul ngr. *πανῶρι*; cf. și fr. *panier* ‘ustensile d’osier, de jonc, etc. qui sert à transporter les provisions, les marchandises’; cf. și bg. *panerŭ*; alte variante: *pinere*, *paniră*, *pinăr*, *panéră*. Punctul de plecare este lat. *panarium* ‘coș de pâine’ < *panis* ‘pâine’. Prima atestare a sensului ‘coș’ datează din 1773 (vezi DLR, s.v.; H. Tiktin, RDW², s.v.; Ciorănescu, DELR, 6074); CADE s.v.; Scriban, Dicț. s.v.; ALR II/ I, h. 266, coș; MN 3835, p. 124).

Sensul 2. ‘trăsură cu un cal’ a fost explicat de unii lexicografi ca provenind din nota semantică secundară ‘căruță cu un coș de nuiele subțiri, împletite’. Sensul 2 ar fi cunoscut „prin Moldova” (DLR), provenind, aici, din fr. *panier* (Ciorănescu). El nu a fost înregistrat în dicționarele CADE, Tiktin, DRG², Scriban, Dicț. Vom dovedi că acest sens provine însă din limba germană, fiind pus în circulație de meșterii germani, constructori de vehicule, foarte numeroși în Moldova în secolele al XIX-lea — al XX-lea (vezi Ion A. Florea, *Terminologia fierăriei în mediul rural din Moldova și Bucovina*, Centrul de lingvistică, istorie literară și folclor, Universitatea „Al. I. Cuza” Iași, 1981, 557 p.).

Sensul ‘căruță cu un cal’ al termenului *paner* apare numai în scrierile lui M. Sadoveanu, de exemplu în: „*Se auziră îndată strigătele slujitorilor: Să vie panerul boierului!*” (*Paștele blajinilor*, în vol. *Baltagul. Paștele blajinilor. Ochi de urs*, București, 1969, Editura pentru literatură, p. 214; abrev. P. bl.); „*Nu poposi decît o clipă..., atît cît era necesar să se pregătească panerul cu cei doi căișori murgi*” (DLR, s.v.); să se observe că vehiculul avea doi cai, nu unul.

Atestările sensului ‘căruță cu un cal’ sînt prezente mai ales în varianta diminutivală *paneraș*: „*Bătrînul Vrînceanu ieșise singur în panerașul său*” (P.bl., p. 219); „*Dădu îndemn bătrînul Vrînceanu, ridicîndu-se o clipă în picioare, în paneraș*” (id. p. 220); „*Simioana Ignea întoarse calul și potrive poclada din paneraș*”; „*După ce fură încărcăți cîinii în șarabane, își reluă și el calea spre curte, îndemnînd de cîteva ori cu biciul pe murgul înhămat la paneraș*” (P. bl., p. 227); „*Misitul urmă pe boier, înspre panerașul cu cal alb*” (P. bl., p. 2250). Doi cai, în loc de un cal apar și în: „*Ieșea în panerașul ei cu doi cai la arat*” (DLR, s.v.). (Nu intră în discuție sensul consemnat numai de Scriban, Dicț., s.v.: ‘lumînărică subțire și lungă de 2-3 metri, înfășurată în formă de paneraș, pe care creștinii ortodocși o țin aprinsă la denii’).

Termenul *paner* cu sensul ‘căruță cu un cal’ are ca echivalent în limba germană cuvîntul *Einspänner* ‘mit einem Pferd bespannter Wagen’, ‘Wagen für nur ein Pferd, mit 2 dünen Deichseln’ (căruță numai pentru un cal, cu 2 hulube subțiri). În dialectul sașilor transilvăneni din zona Bistrița-Năsăud — Reghin, este folosită varianta *ain-špänn*^[7], împrumutată la sfîrșitul secolului al XIX-lea din germana literară modernă (Nhd); cf. și

variantele *ēn-span* [ɛ̃], *ē-špæn* [ɛ̃] 'id.' (Fr. Kraus, *Wörterbuch der nordsiebenbürgischen Handwerkssprachen*, Sieburg, 1957, p. 246; id., *Treppener Wörterbuch. Ein Beitrag zum Nordsiebenbürgischen Wörterbuch*, Marburg, 1970, p. 242). Cf. vb. *einspannen* 'a înhăma', adj. *einspännig* 'cu un cal'; vb. *spannen* 'a înjuga', 'a înhăma'.

Dat fiind faptul că unele vehicule cu cai au un coș de nuiele împletite, în care încap numai două persoane, apropierea cuvîntului german *Einspänner* de rom. *paner* s-a realizat prin eliminarea silabei inițiale *ain-*, prin substituirea grupului *-spä-* prin *pa-* și prin mutarea accentului pe silaba finală, *-ér*. A avut loc, altfel spus, un fenomen de atracție paronimică, constînd din modificarea formei unui cuvînt, sub influența altuia, asemănător cu el. Sub aspect semantic, preponderent a fost nu faptul că vehiculul pe două roate era tras de un cal (eventual de doi), ci existența unui coș împletit de nuiele, care se aseamănă cu un paner mai mare. Punerea pe primul plan a ultimei motivații se întîlnește și în cazul termenului german sinonim *Korbwagen* 'căruță cu lese, cu împletitură din nuiele'; din *Korb* 'coș' + *Wagen* 'căruță'; nu calul, ci căruța stă la baza ultimei denumiri germane. Dacă această denumire a avut vreun rol la apariția rom. *paner* (*paneraș*), cu sensul referitor la vehicul cu un cal, este greu de spus. Tot astfel, este greu de probat motivația sensului figurat al fr. *panier* 'voiture cellulaire employé au transport des prisonniers' (*Petite Larousse*, s.v.).

Rezultă că în loc de un singur cuvînt, în dicționare ar trebui să apară un *paner*¹ și un *paner*²; tot astfel, un *paneraș*¹ și un *paneraș*².

Sabalaerosu; Mama Ana

Două personaje caragialești, anume cocoana Tarsița Popeasca, „văduva lu' priotu Sava de la Caimata, care a dărimat-o Pache cînd a făcut bulivardul ăl nou”, mama tînărului Lae Popescu, pe de o parte, și părintele Petcu, tatăl frumoasei Acrivița, aflată în divorț cu tînărul Lae, pe de altă parte, participă la următorul schimb de cuvinte:

„Cocoana: «Ehei! **sabalaerosu**, taică părinte!». Popa: «Cocoana prioteasa! Ptiu! bată-te **mama Ana!**»»¹.

Neînregistrate în dicționare și neexplicate de editori sînt cuvintele *sabalaerosu* și *mama Ana*. Primul termen, *sabalaerosu*, este o variantă stîlcită a cuvintelor turcești *sabahlar* 'dimineață' și *hayırlı* 'bun', 'de bun augur'; așadar *sabahlar hayırolsum* este salutul matinal „bună dimineață!”.

Sintagma *mama Ana*, din blestemul menționat, este rezultatul unui joc de cuvinte bazat pe echivoc sau pe asemănarea formală a unor cuvinte deosebite ca sens. *Mama Ana* este un calambur care are ca punct de plecare numele propriu *Mamon*, 'denumirea biblică a diavolului, care personifică bogăția și lăcomia de bani'; 'diavol'; 'căpetenia dracilor'². Numele apare în evanghelia de la Matei, 6, 24: „Nu puteți să slujiți lui Dumnezeu și lui Mamona”. De asemenea, radicalul este prezent în derivate ca *mamonic*, 'diabolic', 'drăcesc'; *mamonie* 'bogăție'; *mamonist* 'persoană lacomă de bani'. De origine aramaică, cuvîntul *Mamona* a pătruns în multe limbi europene, prin intermediul textului biblic: gr. *μαμωνάς*; lat. *mammōna* 'bogăție'; vsl. *mamona*; gotic. *mammōna*; germ. *Mammon*; fr.

¹ Vezi Art. 214, în I. L. Caragiale, *Opere*, 2, *Momente, Schițe, Notițe critice*, ediție critică de Al. Rosetti, Șerban Cioculescu, Liviu Călin, București, 1960, p. 212.

² Interpretarea sintagmei în modul arătat am aflat-o de la doamna conf. dr. Marinela Burada de la Facultatea de Litere a Universității Transilvania din Brașov.

Mammon; it. *mammona* etc. Preutesei Tarsița îi conferă preotul Petcu unele din atributele demonului Mamona.

Pațachină

Cuvîntul *pațachină* are două sensuri contradictorii. Primul se referă la niște „arbuști sălbatici, care cresc prin tufișuri și păduri și care au fructe în formă de boabe roșii sau negre” (*DLR*, s.v.). Al doilea sens, familiar, este „un epitet injurios pentru o femeie îmbrăcată și fardată strident; epitet injurios pentru o femeie de moravuri ușoare” (*ibid.*). Se observă lesne că este vorba de două cuvinte diferite.

Autorii de dicționare au invocat drept etimon pentru primul sens scr. *pasjakovina* < *pasjak* ‘scîrnă de cîine’, din cauză că arbustul în cauză are un miros urît (Scriban, *Dicț.*, s.v.). În mod forțat, acest sens este atribuit și unei femei din categoria menționată. Alți lexicografi recurg la formula „etimologie necunoscută” sau la soluția „creație expresivă”. Pentru G. Pascu, punctul de plecare ar fi subst. *pohoață* > **poțoaă*, explicație respinsă de Ciorănescu (*DELR*, 4173). În continuare, ne vom ocupa numai de sensul 2, care nu are nimic a face cu cel referitor la diferiți arbuști sălbatici; în ultimul caz, este vorba de un alt cuvînt: *pațachină*¹ (atestat prima dată la 1824).

Pentru *pațachină*² dispunem de o informație clarificatoare. Pe la 1874, la cafeneaua austro-ungară *Patzak* din București erau angajate cîntărețe originare din Imperiul austro-ungar, cărora bucureștenii le-au dat numele de *Patzakine*; denumire injurioasă care l-a determinat pe Pantazi Ghica să protesteze după cum urmează: „Sărmane fete sărace, care negreșit că nu au lăsat țara lor pentru că se aflau acolo pe roze” (în „Telegraful”, nr. 795, din 13 nov. 1874; în G. Călinescu, *ILRP*, II, 391/I).